

хто склав відповідні іспити. У школі викладали: українську мову, українознавство, комерційну арифметику й кореспонденцію, теорію кооперації, організацію і практику споживчих товариств, економічну географію та товарознавство, діловодство, торгівельне право, культурно-просвітницьку працю, статистику, політичну економіку і фінанси. Крім того, проводилися лекції на актуальні теми. Останні набули такої популярності, що при «Дніпросоюзі» було створено лекційну секцію, яка збирала матеріали для розробки програм загально-освітніх та кооперативних курсів. Також секція видавала поради з програмами лекцій, покажчик літератури з кооперації, статті подібної тематики.

Таким чином, кооперативні організації робили перші кроки щодо створення системи сільськогосподарської кооперативної освіти. Кооперативне виховання у профільних школах відбувалося шляхом вивчення основ кооперації. Зумовлені потребою часу, ефективні форми просвітницької діяльності набули значного поширення серед кооперативних союзів, сприяючи створенню фахових навчальних закладів, популяризації агрономічних знань та ліквідації кооперативної неграмотності.

ВИВЧЕННЯ ҐРУНТІВ ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ У ЗЕМСЬКИХ СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Посидинок М.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Земські статистики від початку своєї діяльності доводили, що для дослідження стану землеробства необхідно вивчити особливості ґрунту. Тому вивчення ґрунтів губерній стало найпершим завданням у роботах земських статистиків. Земські статистичні органи увесь період свого існування проводили дослідження ґрунтів, використовуючи наукові основи та співпрацюючи з провідними ґрунтознавцями. Вивчення ґрунтів було складовою оціночно-статистичних робіт, а основним результатом досліджень ґрунтів стали карти ґрунтів повітів та губерній.

Першою такою картою стала карта ґрунтів Новозибківського повіту Чернігівської губернії, створена В.Є. Варзером (1880), яка відобразила їх різноманітність та складний розподіл у повіті, дала можливість обґрунтовувати виводи врожаїв, мотивуючи значення середніх урожаїв поясненням типу ґрунтів. У повіті ґрунти мали велику строкатість, але територіальний розподіл головних типів статистику вдалося привести до 4 категорій (чорнозем, сіра земля, середня земля, погана земля, що мала поділ на припад та пісок). В.Є. Варзер вказував, що положення (гора, низ), підґрунт та інше можуть давати різний ефект на одному типі ґрунту, але вказаний поділ визначальний.

В описі Борзнянського повіту Чернігівської губернії земські статистики отримали характеристики ґрунтів з точки зору урожайності та одержання вологи. Зводячи різні сорти ґрунтів за місцевостями, вони вказували селища, в

яких для кращих урожаїв необхідна суха або мокра (без вимокання) погода.

У Чернігівській губернії дані про врожайність статистики групували за встановленими ґрунтовими смугами й виводили середню урожайність сортів ґрунтів за повітами. Хоч, як вказували О.С. Семяновський та О.П. Шликевич, зроблені класифікації ґрунтів були недосконалими, поділ на ґрунтові смуги мав велике значення для послаблення впливу випадковості на загальний висновок щодо досліджень урожаїв.

Користуючись науковими дослідженнями В.В. Докучаєва, статистики вивчали ґрунти губернії. Вони виділили шість основних типів ґрунтів, отримали їх характеристики й визначили територіальний розподіл, а саме ґрунтові райони (групи одноякісних у ґрунтовому відношенні дач). Результати ґрунтових досліджень повітів Чернігівської губернії та поділу на ґрунтові райони дали можливість О.П. Шликевичу скласти наприкінці 1880-х рр. карту ґрунтів губернії.

Визначні результати досягнуті земськими статистиками Чернігівщини у проведенні докладних ґрунтових обстежень повітів. До необхідності таких обстежень привели дуже малі розміри землеволодінь. З уведенням в оціночно-статистичному бюро Чернігівського губернського земства посади ґрунтознавця-статистика (1901, Б.Б. Полинов), у результаті детальних ґрунтово-географічних обстежень повітів статистики стали отримувати ґрунтові карти у 1-верстовому вимірі. Першу таку карту створив В.Є. Варзар (1903). Виявлено, що рішення про докладні ґрунтові дослідження губернії були наслідком консультацій провідних статистиків М.Ф. Аненського, М.О. Каблукова, М.М. Кислякова, В. Островського, Ф.А. Щербини, О.В. Пешехонова у виконанні ухвал губернського земства за 1902 р.

Продовження вивчення ґрунтів оціночно-статистичним бюро під керівництвом Б.Б. Полинова та К.Г. Білоусова мало результатом отримання докладних ґрунтових карт Ніжинського, Козелецького, Остерського, Чернігівського, Сосницького, Городнянського, Борзнянського повітів.

У 1911 р. Чернігівська губернська земська управа, керівник статистичними роботами М.М. Черненко для поглиблення наукових досліджень ґрунтів звернулися до Ґрунтового комітету Московського товариства сільського господарства з проханням сприяти організації та виконанню досліджень.

У Полтавській губернії дослідження ґрунтів також стало важливим напрямом діяльності земських статистиків у вивченні повітів губернії. За отриманими відомостями про тип ґрунтів та інші ґрунтові характеристики для конкретної місцевості проводився поділ на смуги і райони.

Характеристику ґрунтів повітів статистики спочатку отримували за ґрунтовою картою Європейської Росії, виданою Департаментом землеробства та сільської промисловості, з урахуванням особливостей ґрунтів досліджуваних районів, виявлених за спостереженнями місцевих господарів. Але вже через декілька років використовували результати досліджень ґрунтознавців. Так, у Кременчуцькому повіті, що мав різноякісні ґрунти та був поділений

статистиками на чотири природні райони, розглядали ґрунтові характеристики, надані В.В. Докучаєвим та М.І. Арандаренко. А коли були закінчені дослідження повітів губернії з отримання характеристик ґрунтів під керівництвом В.В. Докучаєва на кошти губернського земства, статистики довели, що тип ґрунтів має суттєвий вплив на систему рільництва та зміну хлібів.

Земські статистики Полтавщини на основі природніх характеристик місцевостей, до основних з яких відносилися ґрунтові, провели поділ губернії на 26 районів. За ними отримали порайонну карту губернії (1900), яка відповідала гіпсометричній та ґрунтовій картам з ґрунтового дослідження повітів під керівництвом В.В. Докучаєва.

Уведення статистиками Катеринославської губернії поділу на типи ґрунтових місцевостей привело їх до задачі вивчення величин гу щини висіву основних культур залежно від типу ґрунту.

Вивчення ґрунтів земськими статистиками Харківщини виконувалося з урахуванням геологічної структури та наявності ґрунтової вологи, як основних факторів. Земським статистиком І. Клінгеном в описі Волчанського повіту вивчався рух тепла у ґрунті та розподіл його за періодами року (1882). На початок ХХ ст. статистики Харківського губернського земства роботи з класифікації ґрунтів проводили на основі фізико-хімічних характеристик, наданих ґрунтознавцями.

Земські статистики Херсонщини, зважаючи на значення для вирощування сільськогосподарських культур у губернії можливості накопичення і збереження вологи в зоні аерації рослин, вивчали такі питання, як накопичення вологи у ґрунті та врожайності ґрунтів. Так, за даними Херсонського дослідного поля виконували аналіз багаторічних дослідів вологості різних шарів ґрунту залежно від його обробітку та погодних умов. З 1910 р. в оглядах земські статистики наводили результати визначення вмісту азоту, перегною, сірчаної та фосфорної кислот для 7 місцевостей губернії.

Статистики Таврійського губернського земства на початок ХХ ст. за даними обстежень повітів виділили ґрунтові місцевості у повітах. У Перекопському повіті додатково провели ґрунтове дослідження для виділення ще однієї ґрунтової місцевості (Присивашна І-а), що зайняла положення між суглинками (які не містили у собі солончаки) центральної смуги повіту та сильно солонцюватим ґрунтом присивашної смуги повіту.

На 1907 р. статистики Таврійської губернії закінчили розробку ґрунтових карт повітів за ґрунтовими дослідженнями, виконуваними земством. Роботи з вивчення ґрунтів продовжували для доповнення та поправки до отриманих раніше ґрунтових карт. У цих роботах виміри і лабораторні аналізи робилися ґрунтознавцем, їх результати обробляли статистично. Отримані доповнення, поправки використовували при розподілі дослідних полів.

Статистики Подільського губернського земства у співпраці з агрономом О.І. Набоких та ґрунтознавцями проводили роботи з побудови ґрунтової карти губернії. Ними статистично оброблялася велика кількість даних з

лабораторного вивчення зібраних зразків для детального вивчення морфологічних і фізико-хімічних властивостей всіх типів та підтипів ґрунтів губернії. Скорочений варіант досліджень став основою ґрунтової карти губернії, представленої влітку 1915 р. губернській земській управі.

Значення робіт земських статистиків з вивчення ґрунтів губерній висвітлено у дослідженнях історика аграрної науки В.А. Вергунова. Ним вказується, що перший підручник з ґрунтознавства на державній мові, виданий А.Г. Терниченком у 1919 р., побудований саме на результатах земського ґрунтознавства. В оцінці ґрунтознавчих робіт, що виконувалися земськими статистиками, вчений наводив посилання на публікації Г.Г. Махова, в яких дослідження ґрунтів оціночно-статистичним бюро Чернігівського губернського земства у 1903–1911 р. називається найбільш значущим для становлення ґрунтознавства в Україні.

СТАНОВЛЕННЯ ДОСЛІДНОГО ГОСПОДАРСТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ: РОЛЬ ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ В. Л. КІРПІЧОВА У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

Радозуз С.А.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків)*

Київський політехнічний інститут (КПІ) відкрито згідно урядової постанови від 31 січня 1898 р., восени того ж року [1, с. 4]. Згідно цього ж наказу дочасно директором інституту призначався таємний радник, директор та професор Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ) В.Л. Кірічов. Невдовзі Віктор Львович переїхав до Києва, де розпочав приймати активну участь у роботі над будівництвом та організацією інституту.

Згідно Положення, передбачалося що інститут складатиметься із чотирьох відділень: механічного, хімічного, інженерного та сільськогосподарського. Організація двох останніх виявилася досить складним завданням. Ця робота присвячена створенню сільськогосподарського відділення інституту, та безпосередній участі В.Л. Кірічова у цьому процесі. Варто зауважити, що вчений був великим прихильником розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Відомо, що він навіть запропонував увести на механічному відділенні КПІ курс проектування сільськогосподарських машин з метою ознайомлення механіків із способами їхнього виготовлення, для чого запросив до інституту інженера-механіка К.Г. Шиндлера, який працював лаборантом при станції для випробовування сільськогосподарських машин у ХПТІ [2, с. 157]. На думку вченого, це сприяло б поширенню механізації у сільському господарстві [1, с. 30]. Наприкінці XIX – на початку XX ст.ст. ця галузь машинобудування Російської імперії залишалася чи не найбільш відсталою. Віктор Львович усіма силами намагався